

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРОКОВНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА

У статті висвітлюється вклад видатного українського письменника, поета, філософа, літературознавця І. Франка у обґрунтування ідеї боротьби українського народу за незалежну, соборну державу.

Ключові слова: Іван Франко, Україна, український народ, національна держава, боротьба.

The article highlights the contribution of the prominent Ukrainian writer, poet, philosopher and specialist in literature, Ivan Franko, in explication of the idea of Ukrainian people struggling for independent, unified state.

Keywords: Ivan Franko, Ukraine, the Ukrainian nation, national state, a struggle.

Свій виступ я хочу почати цитатою Дмитра Васильовича Павличка із його вступної статті до поеми Івана Франка «Мойсей», що була видана у серії «Класика» в 2010 році. «Чим глибше вчитуємося в наснажені патріотичним духом твори Івана Франка, тим більше переконуємося, що він – не тільки предтеча вільної України, а й творець прагматичної системи конкретних завдань, од вирішення яких у ХХ ст. залежало, а в ХХІ-му залежатиме життя й сила нашої національної ідеї. Франко-будівничий української державності. Ми живемо в часи, коли майже всі перепроби, які нашому народу, й нашій державі необхідно пройти, Франко передбачив, описав, і щоб нам не збитися з дороги, програмно опрацював».[2, с. 5]

На мій погляд, у цих словах відбивається сутність нашого сьогодення. Хочу зауважити коли писалися цитовані слова (2010 р.) тоді ще Україна та її народ не знаходився у стані війни, внаслідок наглої агресії нашого північного сусіда. Це надзвичайно ускладнює реалізацію програмових завдань окреслених великим «Каменярем», в контексті будівництва української державності.

Думаю, можна погодитися з тим, що писати про велетня української суспільно-політичної думки, вченого у багатьох галузях науки, відомого борця за українську національну справу, за незалежну, соборну українську державу є нелегким ділом. І справа не в тому, що вже написано з даних проблем десятки, а може й сотні статей, книг, розвідок, рефератів, творів історичного, філософського, літературного, економічного, журналістського жанрів. Справа, полягає в тому, що ми фактично є лише інтерпретаторами чи коментаторами творчої спадщини І. Франка. Щоб по-справжньому вивчати його історичні, філософські, літературознавчі, політологічні, економічні твори, потрібно заpastися терпінням, волею,

набути необхідних знань, розуміння епохи, в якій жив і творив Іван Франко.

Переглядаючи праці присвячені творчості «Каменяра», я натрапив, на мій погляд, на близький до дійсності висновок відомого львівського франкознавця Я. Грицака, який пише: «Іван Франко – це велетенське глибоке море, а кожний дослідник лише ходить по його берегу, вичерпуючи долонями морську воду, щоб скласти собі уяву про справжні його властивості і розміри. Ми повинні змиритися з тим, що деякі моменти політичної діяльності Франка не піддаються задовільному поясненню. Ще за життя Франка навіть його друзі та соратники часом не розуміли справжніх мотивів його окремих політичних вчинків. І це не дивно: щоб добре зрозуміти Франка, треба було бути самим Франком, піднятися до його рівня осмислення суспільних явищ».[1, с. 7]

В тогочасному суспільно-політичному житті європейських країн, Австро-Угорської, Російської імперій ситуація була неоднозначною. У ті часи не просто було бути політиком, не кажучи вже про простий народ, розібратися в програмах, гаслах великої кількості партій, рухів, об'єднань, організацій. З поміж інших у Росії почав твердо завойовувати політичний простір соціал-демократичний рух у більшовицькому варіанті, а пізніше і у виконанні.

Цей рух, а згодом і програма складена В. Леніним та його однодумцями будувалася на марксових і енгельсових теоретичних засадах, що пропагували насильницькі методи, способи і засоби захоплення і утримання влади. В основі більшовицької програми лежали абсурдні ідеологеми диктатури пролетаріату, класової боротьби, ворогів більшовизму тощо.

Безумовно, що не міг певний час не захоплюватися марксизмом також і Іван Франко. В той період, ще замолоду, він заявив себе талановитим письменником, поетом, публіцистом. Він переклав кілька глав із Марксового «Капіталу» для широкого прочитання тими, хто цікавився модними та той час філософськими, економічними, соціологічними роботами К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля та ін.

Починаючи з гімназійних і студентських років І. Франко почав займатися суспільно-політичною діяльністю, дошукуючись ідей і шляхів до визволення українського народу із політичного і економічного уярмлення, побудови, власної незалежної соборної держави.

Не зважаючи на те, що конституція Австро-Угорської імперії гарантувала громадянам право на свободу слова, зборів, організацій, вільне виявлення політичних поглядів, І. Франко досить рано із групою своїх товаришів потрапив до в'язниці за свої політичні переконання. Каральні органи не пробачили їм поширення серед української спільноти ліворадикальних ідей і поглядів. Провівши у в'язниці понад 8 місяців І. Франко вийшов звідти з більш радикалізованими поглядами на суспільно-політичні процеси, що відбувалися у Галичині.

Сам І. Франко згадував пізніше, що фактично суд над ним та його товаришами був несправедливим, справа сфальшована. Зокрема він писав, що у той період він був соціалістом за симпатією, як мужик, але він ще був далекий від розуміння, що таке науковий соціалізм.

До певної міри, арешт і ув'язнення негативно вплинули на діяльність групи молодих радикалів і самого І. Франка, на їх авторитет серед галицької революційної молоді і галицької спільноти загалом, особливо відлучення від суспільно-політичної діяльності. Однак це не зламало їх волю, загартувало на шляхом пошуку ідей «наукового соціалізму».

Варто наголосити, що в Галичині неабиякий вплив на формування соціально-політичних орієнтирів робітництва, селянства, інтелігенції, особливо молоді мали ідеї М. Драгоманова. Зокрема він закликав молодих політиків і молодь в цілому, зайнятися просвітою народу його мовою, особливо з допомогою літератури про народ народною мовою.

Ідеї М. Драгоманова, справили величезний вплив на галицьке суспільство, на розповсюдження ідеї боротьби за українську справу проти москвофільства, що тримало міцні позиції в суспільно-політичній думці Галичини.

Під впливом драгоманівських ідей започаткувався розкол в середовищі галицької інтелігенції, молодь швидко радикалізувалася, виступала проти москвофільських гасел і програм. Як зазначав І. Франко, ці ідеї змушували думати, вникати в суть української справи, розбурхували думки і сумління, застиглої галицької людської спільноти.

Саме М. Драгоманов, на думку І. Франка, заклав підвалини нового бачення питання щодо боротьби за визволення українського народу. Виступаючи у 1895 р. на ювілеї М. Драгоманова він наголосив, що останній став у великій нагоді їхньому поколінню своїм друкованим словом, показав, що любов до простої людини має стати підвалиною роботи серед народу, закликав розширювати знання про народ, одночасно збагачуючи його новими політичними знаннями і не забувати про нього.

І. Франко цілком об'єктивно вважав, що М. Драгоманов першим почав писати простою народною мовою. «Коли в письмах до інтелігенції він часом був ідкий та різкий, то в популярних писаннях видно його щире серце, його велику любов до простого люду, його вміння викласти тому людові найтяжчі, найбільше запутанні наукові питання, викласти їх ясно без лишніх подробиць та при тім зовсім науково».[5, с. 138]

Суспільно-політична діяльність, ідеї М. Драгоманова справили значний вплив на формування І. Франка як політика. Однак поступово він відходить від «громадівського соціалізму» М. Драгоманова, стає самостійним політичним мислителем, переходить на позиції національно-визвольної боротьби народів, в тому числі і українського, за власні незалежні національні держави.

І. Франко зокрема критикує положення М. Драгоманова про

«неполітичну культуру», зазначаючи, що цей термін не є коректним, що саме поняття «культура» містить у собі багато політичних чинників (плекання мови, письменства, народної освіти і т. ін.).

Воюючи з самим поняттям «неполітичної культури», зауважував І. Франко, М. Драгоманов не вдавався в аналіз того, як треба вести культурну працю, щоб вона навіть у мінімальних межах давала живі плоди, а не була пустим аматорством і стратою часу – не пробував аналізувати, звідки взялася і якими роботами запанувала по пам'ятним указі 1876 р. та дивна апатія і знеохота до українства, що народила й сам оклик «неполітичної культури».[5, с. 306]

І. Франко вважав, що якби М. Драгоманов проаналізував цей факт, він би переконався, що й сам він у цьому був винен тому, що пропаговані ним доктрини дали ґрунт до появи такої ситуації. Адже відомо, наголошував І. Франко, що головною характеристикою політичних поглядів М. Драгоманова було переконання, що українству і політично і літературно необхідно міститися з росіянами під одним дахом. Українська література має слугувати для домашнього вжитку. Українські письменники, за прикладом Гоголя і Костомарова повинні писати по-російськи, наповнюючи здобутками свого духу спільну російську скарбницю. М. Драгоманов пробував свої думки пропагувати в Галичині, однак тут вони зустріли рішучу критику навіть його прихильників.

Як зазначив І. Франко, М. Драгоманов вважав, що українці це є південні росіяни і такими б і мали залишатися й надалі. Він намагався міцніше зв'язати українців з росіянами боротьбою із спільним ворогом – абсолютизмом. Накреслив зразок безнаціональної російської федерації. Віра М. Драгоманова в західноєвропейський ідеал соціальної рівності і політичної волі «засліпили ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле для повного розвою. І навпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сини тонули в общеросійському морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумніву, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій, також на політичному полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бо ж теоріями про басейни рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності».[5, с. 308]

Соціалізм, на думку І. Франка, має будуватися на інших економічних підвалинах, існуючий економічний стан не є вічним і непорушним. Він виник з бігом історичного розвитку, і врешті-решт має поступитися місцем іншому, досконалішому, справедливому, більш людському. Всесвітня революція поступово знищить нинішній економічний, суспільно-політичний порядок і встановить новий. При цьому І. Франко, на відміну від К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля, а пізніше В. Леніна, під терміном «всесвітня революція» розумів не

повстання бідних проти багатих, не всесвітню різанину, а ланцюг культурних, наукових, політичних поступальних зрушень, які необов'язково мають бути кривавими, але які змінять довколишній світ і встановлять новий світовий порядок. Цього не міг, на думку І. Франка, передбачити, К. Маркс, для якого класова боротьба була неодмінним, універсальним, знищувальним засобом, методом і способом, боротьби внаслідок якої мало постати безкласове суспільство.

І. Франко у своїх творах прозо передбачив, що марксовий соціалізм у Європі не матиме успіху, збанкрутує тому, що у своїй основі він є антинауковим, антигуманним, він не має перспектив тому, що несе насилля над людиною у майбутній державній організації. В даному контексті важливим є висновки, що їх зробив геніальний «Каменярь» у своїх працях, зокрема у роботі «Що таке поступ?». Він проаналізував марксові погляди на побудову держави. Зокрема зауважував, що серед теоретиків соціалістичної, комуністичної ідеології було чимало талановитих письменників, які зуміли яскравими фарбами зобразити соціально-політичний і економічний устрій майбутньої держави. Однак на його обґрунтовану, виважену думку, ті доктрини і концепції не могли бути реалізовані через нереальність їх базових положень. Цілком очевидно, писав І. Франко, що не можливо абсолютно усупільнити виробництво, а також споживання виробленого продукту. Існують надзвичайно важливі і необхідні види діяльності, які не підлягають усупільненню і можуть здійснюватися лише на індивідуальній основі. Соціалісти ж, до яких він відносив К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля, та ін. універсальним засобом побудови держави визнавали колективну працю без експлуатацію людини людиною і колективне споживання результатів цієї праці.[7, с. 56]

І. Франко вважав, що до певної міри зразкову державу мріяли побудувати німецькі соціал-демократи. Вони будували свою доктрину на марксових соціалістичних поступках, планували прийти до влади, забезпечити населення країни як найповнішими і найширшими політичними свободами. Держава мала опікуватися людиною від народження до смерті. Вони виховує порядного громадянина, гарантує йому заробіток і утримання відповідно до його праці і заслуги. Знаючи потреби населення, регулює економічні питання в державі, контролює виробництво необхідної продукції для достатнього споживання. «Отся віра в необмежену силу держави в будучім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. По її думці, кожний чоловік в будучім устрою від народження до смерті буде державним урядником та пенсіонером: держава дасть йому наперед відповідне підготування; потім буде визначувати йому роботу і плату, давати заохоту і відзнаку, а на старість або в разі слабості ласкавий хліб».[7, с. 59]

І. Франко переймався питанням керівництва цією державою, хто буде займатися її обороною, дотриманням прав громадян. Він зауважував,

що соціал-демократи не говорять ясно, хто буде здійснювати владні державні функції. Однак цілком зрозуміло, ті люди отримали б величезну владу над життям та долею мільйонів громадян, якої ніколи не мали найбільші деспоти. Знову повернулася б соціальна нерівність серед людей. Керівники, які отримали б владу в державі, могли б легко захопити її назавжди.[7, с. 59-60]

На думку І. Франка, держава побудована за такою програмою і рецентом, була б приваблива для усіх її громадян. Особливо для бідного люду, старих, молодих, які не мали роботи, а отже не мали можливості забезпечити себе усім необхідним для життя, усіх кого називали пролетаріатом, або маргінальними верствами суспільства.

Разом з тим, зауважував І. Франко, така держава мала б певні недоліки. Кожна людина буде цілком залежати від держави, буде позбавлена власної волі і власної думки, особливо коли держава вважатиме такі думки шкідливими. В такій державі будуть виховуватися не вільні, незалежні громадяни, а пожиточні члени держави, що характерно для поліцейських державних утворень. Народна держава перетворилася б у величезну народну тюрму.

І. Франко приходив до висновку, що встановлення деспотичного правління приведе до породження соціальних, національних суперечностей, які врешті – решт зруйнують цю «народну державу», на довгий час загальмується прогресивний розвиток суспільства, яке зазнає величезних втрат. Марксистське соціально-політичне вчення про «народну державу» є утопією. Якщо б і вдалося її побудувати вона «не витворила б раю на землі, а була б в найменшій разі великою завадою для дійсного поступу»[7, с. 60], писав І. Франко.

Як можна не дивуватися прозорливості великого «Каменяра», який передбачив побудову держави на марксистському вченні, її існування і розвал на межі ХХ і ХХІ століть. Встановлення тоталітарного режиму в СРСР, зосередження влади в руках одного деспота, однієї партії – привело до втручання держави у життя людини до величезних втрат радянського суспільства.

І. Франко писав, що ідеалом змагань за національне визволення має бути боротьба за життя кожного індивідуума, за його матеріальні блага. Однак окрім матеріального, ще більше значення має ідеал у сфері суспільного і політичного життя. На відміну від марксистів, які проголошували рух за визволення націй інтернаціональним, І. Франко вважав, що синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, яка складається з окремих цеглин, «буде ідеалом повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде позо рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими»

фразами покрите своє духовне відчуження від рідної нації»[4, с. 309].

І. Франко реально оцінював у той період можливості національного визволення українського народу, побудови самостійної держави. Це є справою не одного дня і не одного десятиліття. Але водночас він наголошував, що лише від самих українців залежить наближення часу утворення держави, якщо вони не звернуть із обраного шляху: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки»[4, с. 309] – писав І. Франко.

Яскраво перегукується із сьогоденням ідея І. Франко про те, що Україна, як державне утворення має бути в Європі, а не на межі двох цивілізацій – європейської і азійської. Остання, до якої належала самодержавна, а згодом і більшовицька імперія, не бажали відпускати Україну, яка знаходилася між цивілізованою Європою і відсталою Азією. Це було вигідно царському, а пізніше кремлівським правителям з огляду на могутній економічний потенціал, географічне розташування, що мали стратегічне значення для посковських можновладців. Ця ж політика продовжується і сьогодні. Спроба українського народу вирватися з обіймів «старшого брата» спричини розв'язання проти нього війни.

Цілком об'єктивно і справедливо Іван Франко писав, що самодержавна Росія складається із територій, завойованих силою зброї – Кавказу, Сибіру, Прибалтики, Середньої Азії і, врешті, України. Він вважав, що царська Росія насправді є тюрмою багатьох націй і народів, що загрожували повстаннями, виступаючи проти поневолення і уярмлення.

Ознаками визволення були революційні події в Росії проти існуючої феодално-кріпосницької системи, яку самодержавці не бажали міняти. Відгуком на ці події появилася поема «Мойсей», в якій Іван Франко в образі євреїв, що визволилися з єгипетського полону, показав український народ, який пробував позбавитися царського ярма і збудувати власну державу.

Разом з тим, великий «Каменярь» передбачав, що визволення української спільноти буде нелегким, Росія може ліберизуватися, послабити тиск в суспільно-політичному житті, змінити свою назву, але суть її залишиться такою ж. В «Одвертому листі до галицької української молодіжці», І. Франко писав: «доктрина самодежавія й обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством: вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею-ідею нероздільності й єдності Росії, непорушності російського самодержавного становища і фундаментального кат'екзохен* державного

становища «русского», т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та глумлювання країн для «добра», «центра», маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційним плащі на взір угорського»[3, с. 70].

Це геніальне передбачення І. Франка збулося із утворенням на теренах самодержавної Російської імперії, імперії радянської. Започаткована керманічем російських більшовиків В. Леніним, удосконалена Й. Сталіним та його наступниками командно-адміністративна, терористична державна система виявилася підступною, жорстокою до власного народу, знищивши десятки мільйонів людей.

Цілком обґрунтовано І. Франко вважав, що шлях до національного визволення народів лежить через надання їм територіально-автономних прав, що сприятиме розпаду великих імперій з наступним отриманням цими народами повної державно-політичної самостійності. Про це він писав у праці «Свобода і автономія». Зокрема є важливим положення про надання повної політичної свободи самому російському народу і надання гарантій тієї свободи. З метою забезпечення отриманої свободи, впровадження народної виборчої системи, відповідальність урядових міністрів перед депутатами, надання їм права контролю за державними фінансами тощо.

* насамперед (давньогрецькою)

На думку І. Франка, ідеалом поневолених націй, в тому числі й української, має бути політична державна самостійність. Існування міжнародних об'єднань вважав Іван Якович, можливе у далекому майбутньому, коли зникнуть претензії держав однієї до другої, забудуться образи і між ними настане примирення.[6, с. 613].

Усе своє життя Іван Якович Франко присвятив українській справі, науково-теоретичному обґрунтуванню ідеї боротьби українського народу за власну самостійну, соборну державу. Він у своїх працях неодноразово говорив, що служіння народу було і залишається вищим ідеалом його тяжкого, щоденного творчого життя. Цілком очевидно, що краще і об'ємніше про свою працю для українського народу сказав сам великий «Каменярь». Зокрема він писав що як син українського мужика, вигудований чорним мужицьким хлібом, працею, твердих мужицьких рук, почувався до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті дрібняки, яка видала мужицька рука на те, щоб я міг дістатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм – це не сентимент, не національна гордість, це – тяжке ярмо, вложено долею на мої плечі, Можу здригатися, можу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати іншого рідного краю, бо я став би підлий проти власної совісті. І коли що улегшує двигання цього ярма, так це вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч нині бідний,

неповоротний і непорадний, усе таки поволі підноситься, відчуває щоразу в ширших масах жадобу світла, правди, справедливості, і шукає до них доріг. Отож варто працювати для того люду і ніяка чесна праця не піде на марно.

Джерела та література:

1. Грицак Я. «Дух, що тіло рве до бою». Спроба політичного портрета Івана Франка / Я. Грицак. – Львів: «Каменярь», 1990.
2. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей» / Д. Павличко. – Іван Франко «Мойсей». Поема. – К.: Пульсари, 2010.
3. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Серія «Броньбійної публіцистики». За ред. Л. Івщиної. – К.: Прат. Українська прес – група, 2012.
4. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
5. Франко І. Промова на ювілеї М.П. Драгоманова (1895) / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка ; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
6. Франко І. Свобода і автономія / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
7. Франко І. Що таке поступ? / І. Франко // Серія «Броньбійної публіцистики». За ред. Л. Івщиної. – К.: Прат. Українська пресова група, 2012.